

INHOUD

SAMENWERKING ONDERWIJS EN CULTURELE INSTELLINGEN

5

LITERATUUR

CULTURELE INSTELLINGEN ALGEMEEN

9

MUSEA

12

BIBLIOTHEKEN EN ARCHIEVEN

14

ERFGOEDINSTELLINGEN

16

DANS- EN THEATERGEZELSCHAPPEN

18

ARCHITECTUURCENTRA

19

KUNST- & CULTUUREDUCATIE- INSTELLINGEN

19

OVERIG

22

STUDIECENTRUM

25

VOORAF

Samenwerking staat volop in de belangstelling. Daarom is de laatste *Zicht op...* van het jaar 2002 gewijd aan samenwerking in de cultuureducatie.

U vindt in deze *Zicht op...* vele voorbeelden van samenwerkingsverbanden, zoals het Cultuurtraject, CKV-projecten en het 'Kulturhus', een lokaal netwerk van profit- en non-profitorganisaties dat het middelpunt is van de sociale, culturele en maatschappelijke structuur in een dorp, wijk of stad.

De redenen voor samenwerking zijn divers, bijvoorbeeld omdat het voortvloeit uit het beleid van het Ministerie van OCenW, omdat het nieuwe perspectieven biedt, omdat nieuwe doelgroepen beter bereikt worden of omdat het kostenbesparend is.

Maar wat de reden ook is, er is 'moed nodig, visie, vasthoudendheid en doortastendheid. Maar tegelijkertijd ook meegaandheid, flexibiliteit, inlevingsvermogen en de 'guts' hebben de ander te laten scoren', zoals Eugène Geradts dat verwoordt in *Strategische samenwerking in de ke-sector, een werkend perspectief*.

Of, zoals Paul Voegelzang besluit in het inleidend artikel van deze *Zicht op ...* 'It takes two to tango'.

Naast dit inleidend artikel vindt u in *deze Zicht op...* uiteraard een actuele literatuurlijst over samenwerking in de cultuureducatie.

Cultuurnetwerk Nederland
Utrecht, 2002

SAMENWERKING ONDERWIJS EN CULTURELE INSTELLINGEN

Paul Vogelezang

Mede onder invloed van het project Cultuur en School dat het ministerie van OCenW sinds 1996 uitvoert, ontstaat soms de indruk dat het begrip *samenwerking tussen onderwijs en culturele instellingen* pas recentelijk is uitgevonden. Culturele instellingen en onderwijs werken echter al veel langer samen. Denk bijvoorbeeld aan de zogeheten SeCu-projecten (SeCu staat voor secundair onderwijs culturele instellingen) die plaatsvonden tussen 1981 en 1984 en gericht waren op de stimulering van de culturele vorming in het voortgezet onderwijs. Ook in het primair onderwijs is in de loop van de afgelopen decennia intensieve samenwerking met culturele instellingen ontstaan, bijvoorbeeld in de zogenoemde kunstmenu's. Samenwerking met culturele instellingen is weer expliciet onder de aandacht van onderwijs en culturele instellingen gebracht door de invoering van het studiehuis in de Tweede Fase van het voortgezet onderwijs, vooral via het nieuwe vak CKV1 en de meegeleverde CKV-vouchers. Zijn de motieven voor samenwerking nu echter wezenlijk anders dan begin jaren tachtig? Worden er andere accenten gelegd en welke zijn dat dan?

SeCu: nog actueel

In de SeCu-projecten draaide het er om dat het voortgezet onderwijs meer en beter gebruik ging maken van de deskundigheid en producten van de culturele instellingen. Onder culturele instellingen werden in de jaren tachtig verstaan: bibliotheken, kunstinstellingen waaronder centra voor de kunsten, kunstmusea en niet-kunstmusea zoals musea voor historie, niet-westerse cultuur en bedrijf en techniek. Wat schoolsoorten betreft genoten lbo en mavo de voorkeur¹. Over de vele samenwerkingsprojecten begin jaren tachtig tussen onderwijs en bibliotheken, onderwijs en muziekscholen, onderwijs en centra voor kunstzinnige vorming, onderwijs en kunstinstellingen verschenen in 1984 acht deelrapporten en een eindrapport.

De structuur van SeCu klinkt bekend in de oren: veertien regionale projectlocaties (in elf provincies en drie grote steden) met vertegenwoordigers van culturele instellingen en scholen in de betreffende regio zijn verantwoordelijk voor inhoud en organisatie. Er is echter een essentieel verschil met het project Cultuur en School; SeCu had geen voorgebakken structuur, provincies

¹ Nierop, D. & Rijdes, E. (1984). *Eindrapport: Samenwerking secundair onderwijs culturele instellingen*. Amsterdam: VSLPC/APS; p. 5.

weigerden financiële verantwoordelijkheden te nemen vanwege lopende bezuinigingen en de landelijke samenwerkingspartners hadden sterke eigen belangen.²

Inhoudelijk werden vier kwesties gesignaleerd en die zijn nog altijd actueel, met dien verstande dat de term *culturele vorming* inmiddels vervangen is door het begrip *cultuureducatie* en daarmee natuurlijk wel een andere inhoud heeft gekregen.

1. Welke deskundigheid en producten uit de culturele instellingen kunnen een bijdrage leveren aan de culturele vorming van de leerlingen in het voortgezet onderwijs?
2. Welke eisen worden gesteld aan de programmering (wat betreft het specifieke aanbod aan het onderwijs) van de culturele instellingen en aan de deskundigheid van hun medewerkers om de gewenste effecten te realiseren bij de culturele vorming in het onderwijs?
3. Welke eisen worden gesteld aan de opbouw van het schoolwerkplan en de deskundigheid van de onderwijsgeevenden om de gewenste effecten te realiseren?
4. Welke vormen van samenwerking tussen culturele instellingen en scholen voor voortgezet onderwijs stimuleren de gestelde doelen³.

Toepasselijke aanbevelingen

Wie de moeite neemt om alle SeCu-rapporten door te lezen, zal allerlei opmerkingen en suggesties tegenkomen die ook in 2002 nog van toepassing zijn, van 'theatervoorstellingen op school mogen geen losse op zichzelf staande gebeurtenissen zijn maar moeten ingebed worden in andere schoolactiviteiten' tot 'het aanbod van een muziekschool zal in de eerste plaats divers moeten zijn, bijvoorbeeld: korte oriënterende cursussen, langere oriënterende cursussen, breed aanbod van te kiezen instrumenten, introducerende schoolconcertjes door docenten'. In het SCO-rapport dat over de SeCu-activiteiten is verschenen⁴ vragen de onderzoekers zich af met welke faciliterende dan wel belemmerende factoren scholen in eigen huis rekening hebben te houden als zij overwegen het aanbod van culturele instellingen te implementeren.

² Brandligt, J. (1985). *SeCu: De onvoltooide van O&W en WVC*. Utrecht: LOKV; p. 3.

³ Nierop, D. & Rijdes, E. (1984). *Eindrapport: Samenwerking secundair onderwijs culturele instellingen*. Amsterdam: VSLPC/APS; p. 29 en 30.

⁴ Haanstra, F., Oud, W. & Veen, A. (1988). *De samenwerking tussen voortgezet onderwijs en culturele instellingen*. (SCO-rapport 165). Amsterdam: SCO-Kohnstamm instituut.

Zicht op... samenwerking in de cultuureducatie

En omgekeerd: waarmee moeten culturele instellingen in eigen gelederen rekening houden als zij hun aanbod willen implementeren in het onderwijs. In het SCO-rapport worden maar liefst vierendertig aanbevelingen opgesteld, waarvan er opvallend genoeg vele ook nu nog actueel zijn⁵. Nog steeds toepasselijke aanbevelingen voor scholen zijn onder andere:

- Explicitering van doelen van samenwerkingsactiviteiten gebaseerd op een bezinning over het eigen culturele vormingsaanbod.
- Activiteiten in samenwerking met culturele instellingen zijn een belangrijke en noodzakelijke bijdrage aan de culturele vorming van leerlingen in het onderwijs. De schoolleiding vervult hierin een voorwaardenscheppende rol. Het is aan te bevelen dat deze rol verder reikt dan alleen financiële en organisatorische aspecten.
- Het aanstellen van een of meer coördinatoren culturele vorming is een belangrijke persoonlijke voorwaarde om samenwerkingsactiviteiten van de school een groter bereik en stabiliteit te geven.
- Vraagverkenning onder de leerlingen en participatie van leerlingen bij de organisatie van samenwerkingsverbanden kan het bereik onder leerlingen vergroten.
- Samenwerkingsactiviteiten kunnen zowel binnen de school als erbuiten plaatsvinden. Vanwege de 'zichtbaarheid' van de activiteiten en de wervende kracht die daarvan uitgaat naar niet deelnemende docenten en leerlingen verdient het aanbeveling dat een deel ervan zich binnen de schoolmuren afspeelt.

Pas bij de invoering van het vak CKV1 is de functie van coördinator daadwerkelijk gerealiseerd en hebben de desbetreffende docenten een bijschollingscursus gekregen. Helaas bestaat er geen, met taakuren gefaciliteerde, functie coördinator CKV in het vmbo, het nieuwe vak dat per 1 augustus 2003 verplicht wordt ingevoerd. Over de mate waarin leerlingen daadwerkelijk worden betrokken bij vraagverkenning van samenwerkingsverbanden zijn ruim vijftien jaar na het opstellen van de aanbevelingen nauwelijks concrete voorbeelden voorhanden. Ook voor de culturele instellingen worden aanbevelingen gedaan, naast meer algemene opmerkingen en aanbevelingen die direct gerelateerd zijn aan die voor scholen. Een saillant voorbeeld is de volgende aanbeveling: 'Blijkens de ervaringen van de scholen lukt aansluiting op de lbo-, mavo-groep niet altijd even optimaal. Voor de afstemming op de doelgroep is het belangrijk dat men hierover meer dan een globaal beeld heeft.' Nu, achttien jaar later, in het vmbo volop wordt geëxperimenteerd met het nieuwe vak CKV blijkt dat nog steeds veel culturele instellingen de

doelgroep vmbo-jongeren onvoldoende kennen. En het blijkt ingewikkeld te zijn om jongeren keer op keer rechtstreeks te benaderen om aanbod, met inachtneming van het examenprogramma, op hun wensen en mogelijkheden af te stemmen. Naast aanbevelingen voor de steunfunctie zijn ook aanbevelingen voor beleid geformuleerd. Aan de beleidsaanbeveling 'het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen dient de randvoorwaarden voor samenwerking tussen scholen voor voortgezet onderwijs en culturele instellingen te verbeteren' is onder andere gestalte gegeven via de massale introductie van CKV-bonnen voor CKV1, CKV vmbo, Voortgezet Speciaal Onderwijs en recentelijk de Lerarenopleiding Basisonderwijs.

Tartende opmerkingen

Jaap Brandligt maakt in zijn publicatie⁶ over SeCu nog enkele belangrijke opmerkingen die de wens tot samenwerking in 2002 in een perspectief plaatst. 'In de jaren zestig en zeventig leefde er een toenemend bewustzijn dat onderwijs niet alleen bestond uit leren in de cognitieve zin van het woord, maar dat er ook sprake zou moeten zijn van vorming van de totale mens. Culturele vorming hoorde daarbij. Wat laat, in de nadagen van het nonsens epoche, kwam men op het idee een project culturele vorming voor het voortgezet onderwijs te initiëren. Wie nog weet wat er in de twee contourennota's stond, herinnert zich de doorbraak van de gedachte dat school en niet-school zouden moeten samenwerken. Doorbreking van het isolement van de school dus.' Brandligt eindigt met enkele tartende uitspraken waarvan de volgende nog steeds in het oog springt en veel herkenning zal opleveren. 'Het Secu-project was het eerste project met betrekking tot de samenwerking tussen culturele instellingen en scholen voor voortgezet onderwijs dat resultaten heeft opgeleverd. Zonder vervolgfinitie en -faciliteiten gaan die resultaten voor 80% verloren'. We hebben - zoals bekend - tot halverwege de jaren negentig moeten wachten op dat vervolg via het project Cultuur en School.

Steunfunctie-instellingen

In het primair onderwijs hebben steunfunctie-instellingen de afgelopen decennia een initiërende en stimulerende rol gespeeld in de totstandkoming van samenwerking met culturele instellingen. Interessant is de maatregel die het ministerie van WVC in het kader van het eerste Kunstenplan in 1987 heeft genomen. Het ministerie stelde aan het toenmalige Landelijk Ondersteuningsinstituut Kunstzinnige Vorming extra middelen ter beschikking. Ze moesten aangewend worden om kinderen en jongeren in de gelegenheid te stellen met zoveel mogelijk kunstzinnige uitingen in aanraking te komen. Het ging om het bevorderen van cultuurparticipatie en cultuurspreiding. Bij de uitwerking van deze doelstelling

⁵ Haanstra, F., Oud, W. & Veen, A. (1988). *De samenwerking tussen voortgezet onderwijs en culturele instellingen*. (SCO-rapport 165). Amsterdam: SCO-Kohnstamm instituut; p. 107 tot en met 114.

⁶ Brandligt, J. (1985). *SeCu: de onvoltooide van O&W en WVC*. Utrecht: LOKV; p. 12 en 13.

Zicht op... samenwerking in de cultuureducatie

is samenwerking met professionele kunstinstellingen en kunstenaars essentieel. In vergelijking met de SeCu-projecten valt op dat samenwerking met culturele instellingen veel minder een specifiek onderwijsdoel dient. Cultuurparticipatie en cultuurspreiding is in geen enkel kerndoel geformuleerd, maar tot op de dag van vandaag bezoeken jaarlijks honderdduizenden kinderen tentoonstellingen, concerten, dans- en theatervoorstellingen en films of ze krijgen een schrijver of kunstenaar op school. Samenwerking tussen onderwijs, gemeenten en culturele instellingen is in dit geval onder andere financieel geprikkeld met een premie. In 1994⁷ en 1998⁸ is deze stimuleringsregeling onderzocht. In de conclusies⁹ stellen de onderzoekers dat na het beëindigen van de (driejarige) stimuleringspremie de samenwerkingsverbanden in overgrote meerderheid blijven bestaan. Er is - in de termen van de onderzoekers - 'sprake van een hoge mate van stabiliteit'. Door de stimuleringsregeling is het kunstbezoek op de deelnemende scholen verankerd in het onderwijs. Wat vroeger in de regel een recreatieve activiteit was, is nu in de meeste gevallen (ook) een onderwijsactiviteit geworden. Leerlingen worden op grote schaal voorbereid op het kunstbezoek en nog vaker wordt er tijd besteed aan de verwerking. De rol van buitenschoolse instellingen, met name de steunfunctie-instellingen, bij het beschikbaar stellen van begeleidend materiaal is zeer groot, terwijl de kunstinstellingen - van museum tot theatergezelschap - de feitelijke kunstontmoeting voor hun rekening nemen.

Onderwijskundige vernieuwingen

In *Zicht op... cultuureducatie in het voortgezet onderwijs* wordt zichtbaar op welke wijze onderwijskundige vernieuwingen als de invoering van vakken als CKV1, CKV vmbo, maar ook de basisvorming of Verlengde Schooldag onderwijs en culturele instellingen in elkaars armen drijven. In *Zicht op... kunst- en cultuureducatie in het basisonderwijs* zijn praktijkvoorbeelden van samenwerking tussen culturele instellingen en primair onderwijs te vinden, waarbij sprake is van het bestendigen van die samenwerking. In *Zicht op... museumeducatie* zijn eveneens voorbeelden van samenwerkingsverbanden opgenomen. In vergelijking met de SeCu-activiteiten en de kunstmenu's ontstaan er andere en soms meer inhoudelijke redenen voor samenwerking. Feit blijft dat een project als Cultuur en School daarin een motiverende en faciliterende rol vervult. Onderwijskundige vernieuwingen creëren nieuwe redenen voor samenwerking, waarop met name de

culturele instellingen zullen reageren. Aan de hand van de volgende voorbeelden wordt dat duidelijk.

In de pilot 'Cultuur en School - Pabo's' werken achttien pabo's aan concrete plannen om erfgoededucatie en kunsteducatie te verankeren in zowel de opleiding als - op termijn - in het primair onderwijs. Studenten worden nog beter voorbereid op hun toekomstige taak als cultuuroverdrager in het primair onderwijs. Studenten leren hiervoor toepasselijk cultuuraanbod te zoeken en toe te passen en het cultuuraanbod in de klas en de school te organiseren. Daarbij leren ze gebruik te maken van de eigen culturele omgeving¹⁰. Samenwerking met culturele instellingen wordt onder andere ingegeven door het feit dat culturele instellingen een rijke leeromgeving kunnen bieden, een leeromgeving die niet in een boekje is te vinden. Het aanbod moet daarbij als het ware een bladzijde uit het boek vervangen. Consequentie is dat het aanbod een specifiek onderdeel van het curriculum moet realiseren. Niet alle (autonome) kunst(educatie) is daar overigens geschikt voor.

In het nieuwe vak CKV vmbo zitten weer andere mogelijkheden voor samenwerking opgesloten. In de preambule wordt aangegeven aan welke algemene vaardigheden ook CKV moet werken. Het gaat om begrippen als leren uitvoeren, leren leren, leren communiceren en leren reflecteren op het eigen leerproces. Leerlingen ontwerpen hun eigen onderzoek 'wat zou ik willen weten van...' en culturele activiteiten moeten ook in het teken van het beroepsperspectief staan. Een kijkje in de keuken van de decorbouw, de licht- en geluidstechniek, de kostuumafdeling, voorafgaand aan het bezoek van een voorstelling ligt dan voor de hand. Het kleinschalige karakter van deze activiteiten en de enorm grote doelgroep (65 procent van de leerlingen bezoekt het vmbo) stelt eisen die nog niet eerder aan culturele instellingen en samenwerking zijn gesteld¹¹.

Ook in de sector beroeps- en volwasseneneducatie (Bve) groeit samenwerking tussen culturele instellingen en onderwijs¹². Voor het schooljaar 2002-2003 is een regeling ontworpen als vervolg op de Regeling Cultuur en School voor de Bve-sector 2001-2002. Onderwijsinstellingen en culturele instellingen vinden elkaar in deze regeling, die tot doel heeft cultuur in de beroepsopleidingen te vergroten en de deelnemers meer dan voorheen in aanraking te laten komen met cultuur ter versterking van de gezamenlijke bindingskracht van de individuele culturele waarden en normen.

⁷ Oostwoud Wijdenes, J. & Haanstra, F. (1994). *Een premie op cultuur: een onderzoek naar de stimuleringsregeling basisonderwijs van het LOKV*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm instituut.

⁸ Oostwoud Wijdenes, J. & Haanstra, F. (1998). *Vervolgonderzoek stimuleringsregeling LOKV*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm instituut.

⁹ Onderzoek uit 1994, p. 71 en verder. Onderzoek uit 1998, p. 40 en verder.

¹⁰ Meer informatie is te vinden via <http://pabo.cultuurenschool.net>. De praktische informatie zal in de loop van 2003 flink toenemen.

¹¹ Zie voor actuele informatie <http://vmbo.cultuurenschool.net>. In het voorjaar van 2003 komen meer uitgewerkte praktijkvoorbeelden beschikbaar.

¹² Zie voor actuele informatie <http://bve.cultuurenschool.net>. Via links kunnen de praktijkvoorbeelden bekeken worden.

Financiële prikkels

Vanuit gemeentelijk beleid ontstaan andere redenen voor het onderwijs om samen te werken met culturele instellingen. De Verlengde Schooldag¹³ - al dan niet onderdeel van een Brede School - is daar een in het oog springend voorbeeld van. De verlengde schooldag biedt leerlingen in het voortgezet onderwijs de kans om na schooltijd op vrijwillige basis deel te nemen aan allerlei activiteiten, zoals fotografie, drama, verkenning van de culturele omgeving. De activiteiten worden in nauwe samenwerking met gemeenten, met instellingen voor welzijn, kunst en sport en soms ook het lokale bedrijfsleven georganiseerd. Vanuit het GOA, het gemeentelijk achterstandenbeleid, komen financiële middelen beschikbaar. Samenwerking tussen onderwijs en culturele instellingen dient naast een inhoudelijk doel - oriëntatie op wat kunst en cultuur als vrijetijdsbesteding te bieden heeft - een sociaal doel: sociale cohesie en sociale competentie. Een zeer krachtige financiële prikkel tot samenwerking gaat uit van de introductie van CKV-vouchers. Daar zijn letterlijk vele miljoenen euro's mee gemoeid. Voor kunstinstellingen is een nieuwe, iets kapitaalkrachtiger markt ontstaan waarmee overigens niet elke instelling even blij is, getuige berichten in de krant over ordeverstoringen tijdens voorstellingen door jongeren die niet of onvoldoende zijn voorbereid op een theaterbezoek. Of hier sprake is van samenwerking of louter van marktwerking zal in de toekomst blijken. Voor echte samenwerking blijft immers gelden: *it takes two to tango*.

Auteur is werkzaam bij Cultuurnetwerk Nederland

¹³ Valkestijn, M. & Oenen, S. van (2002). *Talent in actie. Opbrengsten landelijk experiment Verlengde Schooldag voortgezet onderwijs*. Utrecht: NIZW.

[Link naar literatuur en websites Zicht op... samenwerking in de cultuureducatie](#)